

İRAN'DAKİ DİK KENARLI YİVLERLE ÇEVİRİLİ KULE-MEZAR YAPILARININ GELİŞİMİ

THE DEVELOPMENT OF CYLINDRICAL TOMB-TOWERS SURROUNDED BY TRIANGULAR FLANGES IN IRAN

Sepideh ŞAN¹

1. Dr., Bağımsız Araştırmacı,
Sepidehheiranpour@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-0679-3991>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi/Apply Date
11.09.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
09.12.2021

DOI
10.20875/makusobed.993997

Öz

Kule-mezar yapısı, ilk olarak İran topraklarında ortaya çıkmıştır. Bu yapılar mezar olmakla birlikte, anıtsal kule ve yol göstermek için kullanıldıklarından dolayı kule-mezar olarak adlandırılmaktadır. Bu yapıların ilk örnekleri İran'ın Türklerle olan sınırlarında ortaya çıkmıştır ve yurt adı verilen çadırlardan etkilendikleri düşünülmektedir. Dik kenarlı yivlerle çevrili olan silindirik gövdeli yapılar, İran'daki kule-mezar yapılarında görülen en yaygın plan şemalarından biridir. Bu çalışmada İran'da bulunan ve XI.-XIV. yüzyılları arasında yapılmış olan 9 kule-mezar yapısı incelenmiştir. Araştırmalar sonucunda bu yapıların yükseklik ve çapı arasındaki oranın zamanla azaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu oranın azalması ile beraber gövde üzerindeki yivlerin sayısı artmaktadır. İncelenen kule-mezar yapılarında dikkati çeken başka önemli husus İlhanlı Döneminde (XIII.-XIV.) yapılan bu tip kule-mezarların önceki benzer örneklere göre özellikle iç mekânda daha çok süsleme içerdiği'dir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türk Mimarisi, Kule-Mezar, Dik Kenarlı Yivler.

Abstract

The tomb-tower is a type of burial structures that first appeared in Iran. Although these structures are tombs, they are called tomb-towers because they are used as monumental and also guiding towers at the same time. The first examples of these structures emerged in Iran's borders with the Turks and are thought to have been influenced by tents called yurts. The cylindrical body supported by triangular fringes are one of the most common plan schemes seen in tomb-tower structures in Iran. In this research, 9 tomb towers built between the 11th and 14th centuries in Iran have been studied. As a result of the research, it is understood that the ratio between the height and diameter of these structures decreases over time. In addition, with the decrease in this ratio, the number of fringes on the body increases. Another important point that draws attention in the tower-tomb structures is that this type of tower-tombs built during the Ilkhanate Period (XIII.-XIV.) contain more decorations, especially in the interior, compared to previous similar examples.

Keywords: Iran, Turkish Architecture, Tomb-Tower, Triangular Flanges.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Şan, S. (2022). İran'daki dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapılarının gelişimi. *MAKU SOBED*, (35), 104-125.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.993997>

EXTENDED SUMMARY

Tomb-towers are one of the most important burial structures in Islamic architecture of Iran. These buildings were inspired by the tents that the Turks called yurts. The buildings known as tomb-tower were the tomb of an important person, but also served as a monumental and also guiding tower. The oldest example of these structures is the Gonbad-i Qabus. 10 prismatic triangles are placed at equal distances on the cylindrical body, which is covered with a conical roof and slightly tapered upwards. Gonbad-i Qabus was the beginning of the new type of tomb-tower in Iran. In this research, the development and changes of tomb-towers surrounded by right-angled triangular flanges in Iran have been studied in between H. V.-VIII. (XI. - XIV. M.) centuries. The research technique is in the form of literature review and field work has been done in some buildings.

Today, there are 9 tomb-towers built according to the plan scheme with a cylindrical body surrounded by triangular flanges and located within the borders of Iran. The data of the structures are shown in the table below.

Name of Building	Date	Height		Diameter	Ratio		Number of Flanges
		Body	Total				
Gonbad-i Qabus	1006	37	55	17.6	2.1	3.12	10
Mehmandust Tower	1097	13		10.1	1.28		12
Tughrul Tower	1140	21		16	1.31		24
<i>Shahzadeh Hossein Tower</i>	12 th Century	5.70	12.5	8.20	0.69	1.52	34
Aladdin Tower	1277-1289	15	26.13	12	1.25	2.17	32
Abdullah & Ubaidullah	1301	12	19	9.6	1.25	1.97	33
Kashaneh Tower	1309	15	20	11	1.36	1.81	30
Azhar	14 th Century	9.20	23.90	12.8	0.71	1.86	19
Abdullah & Halilullah	14 th Century	6.4	14	10.81	0.59	1.29	60

When we look at the table, we notice that the ratio between the heights and diameters of the tomb-towers decreases over time. In other words, these buildings have lost their long and thin appearance and turned into thick and medium-height structures. Another important point that draws attention is the increase in the number of flanges when the ratio between diameter and height decreases. The reason for this may be to give the structure a higher appearance by means of the flanges. The proportions between height and diameter in the tower of Shahzadeh Hossein, also the number of flanges is different from the tomb-towers built in the XII century but it is similar to the tomb-tower examples built in the XIV century. Since there is no inscription in this building, the dating of the building requires new research.

All of the 9 tomb-towers we have examined rise on a round pillar. These piers are mostly underground and very few parts are visible. In these tomb-towers, we encounter plain and unpretentious entrances, unlike the magnificent entrance facade, which is common in tomb structures of the Seljuk and Ilkhanid Periods. This may be because the body is animated with flanges and it is difficult to place the entrance on this polygonal body and between the flanges. Between the tomb-towers, the entrance of the two buildings is in the form of an iwan. One of them is Veramin Alaeddin Tower, and the other is the Bestam Kashaneh Tower located near this building.

The transition from the grooved body to the round dome in tomb-towers is usually solved by the application of niches similar to muqarnas. In some buildings, there is a plain cylindrical section between the fluted body and the dome. In this section, decorations or inscriptions are usually placed. As for the interior form, the early dated tomb-tower buildings are in plain cylindrical form and do not include any decorations. The interior spaces of the tomb-towers built at the end of the Seljuk Period and the Ilkhanid Period are mostly polygonal.

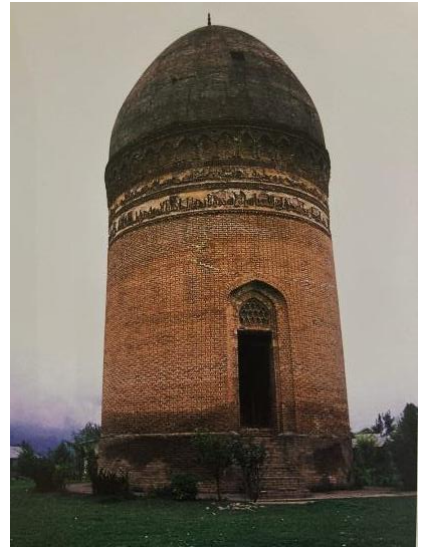
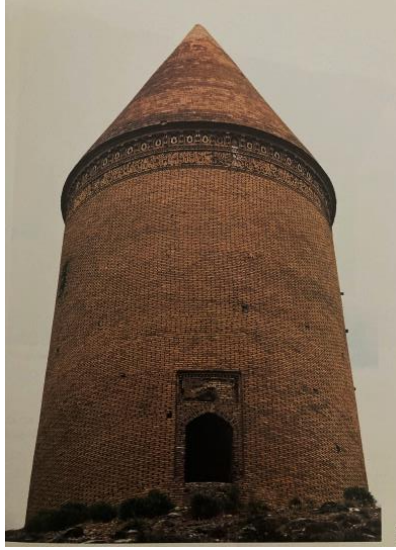
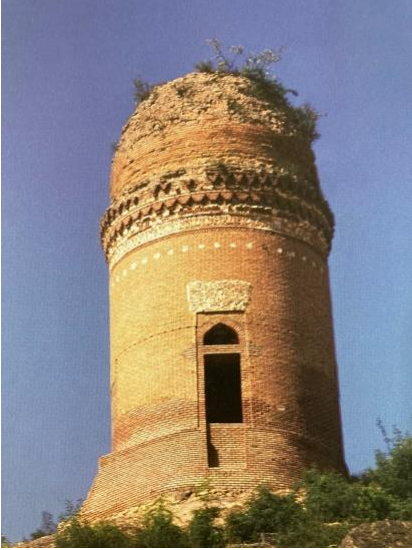
The decorations of the tomb-towers examined are generally seen on the exterior. The decoration of the first tomb-towers consists of inscription belts and muqarnas. Despite the exterior, the interior of the buildings is completely plain and unadorned. The tomb-towers belonging to the Ilkhanid Period are more decorated than the first examples. Another feature that distinguishes the tomb-towers of the Ilkhan Period from the previous examples is the use of glazed bricks in these structures. The geometric ornaments created by the turquoise colored glazed bricks are seen in the Aladdin and Kashaneh Towers.

1. GİRİŞ

İran mimarisinde İslamiyet'ten önce türbe yapısına rastlanmamaktadır. Zerdüştlere cesetlerin toprağı kirlettiğini düşündükleri için cenazelerini gömmüyorlardı ve kuşların yemesi için dahme adı verilen mekânlara terk ediyorlardı (Pirnia, 1378 hş, ss. 307-308). İran İslam mimarisinin ilk çağlarında da her hangi bir mezar yapısına rastlanmamaktadır. İranlılar türbe yapma fikrini Türklerden edinmiş olabilirler. Günümüzde İran coğrafyasında bulunan en eski türbelerin Türk komşularıyla olan sınırlara yakın bölgelerde bulunması bu görüşü desteklemektedir. Bu türbeler Orta Asya'daki yurt adı verilen çadırlara çok benzemektedir (Hillenbrand, 1391 hş, s. 63).

Günümüzde İran topraklarında olmayan ancak İran mimarisine ait olan ilk mezar yapısı Buhara'da yer alan Emir İsmail Samani'nin Türbesi'dir ve Zerdüştlere ateşgede denilen yapıların mimarisinden esinlenerek yapılmıştır. İran topraklarında bulunan en eski tarihli mezar yapısı ise Kümbet-i Kabus (1006 M./ H. 397) yapısıdır (Resim 5). Kaidesiyle beraber 70 m. yüksekliğinde olan silindirik gövdeli yapı 10 tane prizmatik üçgen çıkıntılı yivle desteklenmektedir. XI. yüzyılın başlarında Kümbet-i Kabus'a yakın bölgelerde inşa edilen üç silindirik gövdeli kümbet yapısına rastlanmaktadır. Bu yapılar Resket Kulesi (1010 M./ H. 400) (Resim 1), Batı Radkan Kümbeti (1021 M./ H. 411) (Resim 2) ve Lacim Kulesi'nden (1022 M./ H. 413) (Resim 3) ibarettir. Konik külahlı ve silindirik gövdeli yapılar mezar olmanın yanı sıra yolculara yol gösterme amacıyla yapıldığı için kule-mezar olarak bilinmektedir. Kümbet-i Kabus ve bu üç yapının planlarından etkilenerek inşa edilen kule-mezar yapıları, İran'daki XI.-XIV. M. yüzyılları arasındaki türbe yapılarının öncüsü olmaktadır.

Resim 1. 2. 3. Resket, Batı Radkan ve Lacim Kuleleri

Kaynak: Hacı Ghassemi, 1389 hş, C: 12, ss. 129-307-133.

Kümbet-i Kabus yapısına ait planın öncüsü bulunmamaktadır. İran'ın kuzeyinde bu yapıdan sonra inşa edilen türbeler ne ebat ne de yapının şekli ve yapım teknikleri yönünden Kümbet-i Kabus yapısıyla kıyaslanamazlar. İran'da İslamiyet'ten önce yapılan kule biçiminde tapınaklara rastlanmaktadır. Bunlardan en önemlisi Hemedan Eyaleti'nin Melayir şehrinde bulunan ve M.Ö. VIII. yüzyıla ait olan Nuşican tapınağıdır. Yapının planı artı biçimindedir ve 10 m. yüksekliğindedir (Çizim 1). Bu yapıda da Kümbet-i Kâbus yapısında olduğu gibi yapının dış görüntüsüne iç düzenlemesinden daha çok önem verilmiştir. İran'da kule biçiminde tapınakların mimarisi Ahamenitler Döneminde yapılmış olan Pasargad'daki Zindan-i Süleyman ve Nakş-i Rüstem'de bulunan Kâbe-i Zerdüş yapılarıyla devam etmiştir (Resim 4). Sasani Döneminden günümüze kadar gelen Paykuli Kulesi üzerindeki kitabeye göre anıt kulesi olarak yapılmıştır (Mohammadi vd., 1392 hş, ss. 145-146) (Resim 5). İsmi geçen yapılar İran'daki kule biçiminde yapıların öncüsü olmuştur ancak yapıların hiçbirisi mezar olarak yapılmamıştır.

Çizim 1. Nuşican Tapınağı

Resim 4. 5. Kabe-i Zerdüşť ve Paykuli Kulesi

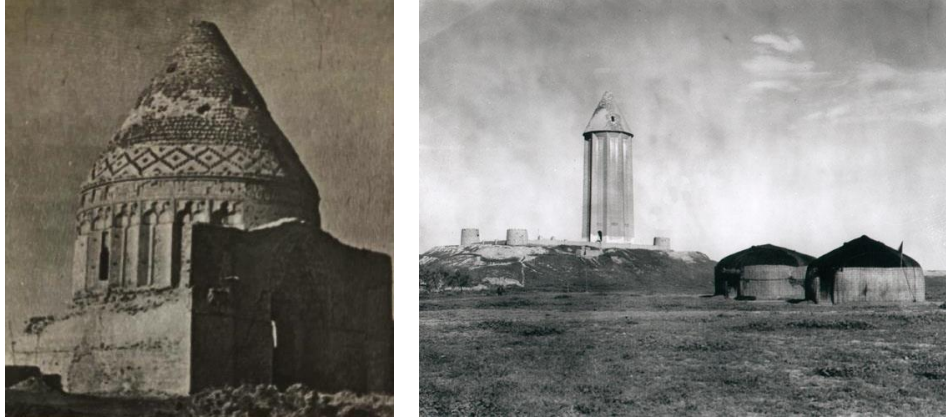
Kaynak: Çizim 1. (Mollazadeh ve Mohammadian Mansoor, 1390 hş., s. 126)

Kaynak: Resim 4. ("Ka'ba-ye Zartosht", 2021)

Kaynak: Resim 5. ("Seng-nevište-yi Paykuli", 2021)

Dik kenarlı yivlerin süs elemanı olarak kullanıldığını Gazne'de yer alan 1115 tarihinde yapılmış Sultan Mesut III. Minaresi'nde görmekteyiz. Sultan Mesut III. Minaresi'nin birinci katı sekiz dik kenarlı yivle çevrilmiştir ve 8 köşeli yıldız biçimindedir. Yuvarlak ve dik kenarlı yivlerle çevrili bir başka yapı ise Hindistan'da yer alan ve 73 m. boyunda olan Kutup Minaresi'dir. 1119 M. tarihli minare beş kattan oluşmaktadır (Aslanapa, 2011, ss. 31-57). İran coğrafyasının dışında ve dik kenarlı yivlerle çevrili olan tek kümbet yapısı Türkmenistan'ın Ürgenç şehrinde bulunan XIII. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülen Sultan Tekeş Kümbeti'dir (Resim 6). Yapı, kare bir alt yapı üzerine yükselen ve aynı yüksekliğe eşit, dik kenarlı yivlerle çevrili bir silindirik kısımdan oluşmaktadır. Kümbet-i Kabus'un yapısı gibi burada da yivler birbirinden mesafeli olarak yapılmıştır. Yivlerin üst kısmına mukarnas yuvaları yerleştirilmiştir. Kubbenin alt bölümü yuvarlak biçimindedir ve sırlı tuğlalardan oluşan süsleme kuşağını içermektedir. Yapının örtüsü çift cidarlı olup dıştan konik külah, içten ise kubbe ile örtülüdür. Külahın üzeri çoğunlukla dökülmüş firuze çiniler ve tuğlaların yan yana gelmesiyle oluşan geometrik süslemelerle bezenmektedir.

Resim 6. 7. Sultan Tekeş Türbesi ve Kümbet-i Kabus

Kaynak: Resim 6. (Aslanapa, 2011, s. 85)

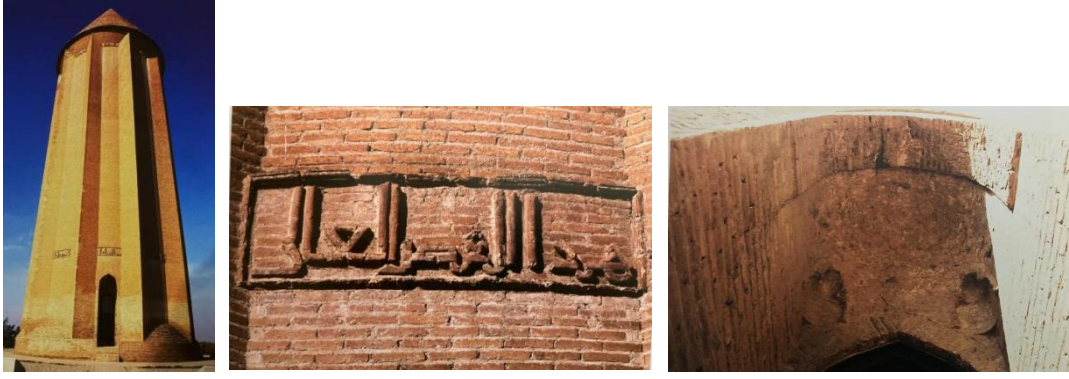
Kaynak: Resim 7. ("Kabus Anıtı", 2021)

2. YAPILARIN TANIMI

2.1. Kümbet-i Kabus

Dik kenarlı yivli kule-mezar yapılarının öncüsü İslam mimarisinin en parlak eserlerinden biri olan Kümbet-i Kabus yapısıdır. Yapının dış cephesinde yer alan ve kufi hat ile yazılan kitabelere göre 1006 M. (H. 397) yılında Al-i Ziyar hükümdarlarından biri olan Kabus bin Voşmgir için yapılmıştır (Haji Ghassemi, 1389 hş, C:13, s. 22). Yapının kaidesi 15 m. yüksekliğinde olmaktadır ve kaidenin sadece 2 m'si zemin üzerinde bulunmaktadır. Kulenin yüksekliği kaidesiyle birlikte 70 m'yi bulmaktadır (Haji Ghassemi, 1389

Resim 8. 9. 10. Kümbet-i Kabus, Üzerindeki Kitabeden Detay, Giriş'teki Mukarnaslar

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 12, ss. 24-25-26.

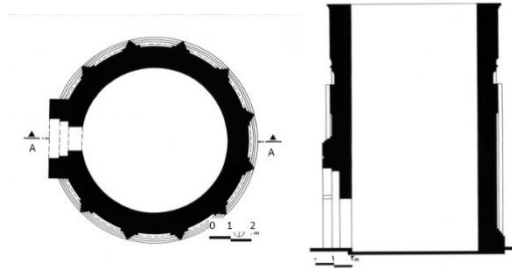
2.2. Mehmandust Kulesi

İran'ın kuzey doğusunda Damgan şehrinde yer alan Mehmandust Kulesi, Kümbet-i Kabus yapısına benzer bir plan şemasını göstermektedir (Çizim 5). Yapı üzerindeki kitabeye göre 1097 M. (H. 490) yılında Seyyid Ebu Cafer Muhammed bin Ali Mehman-Dusti'nin emriyle yapılmıştır (Mostafavi, 1347 hş, s. 571):

“Emretti bu kubbenin inşasına Emir Reyis Ebu Cafer Muhammed bin Ali Mihman-Dusti, (bu cümlelerin anlamı okunmayan kısımdan dolayı anlaşılmamaktadır) Hicri 490 yılında. Korkmayın, üzülmeyin ve size vaat edilen cennete sevinin.”

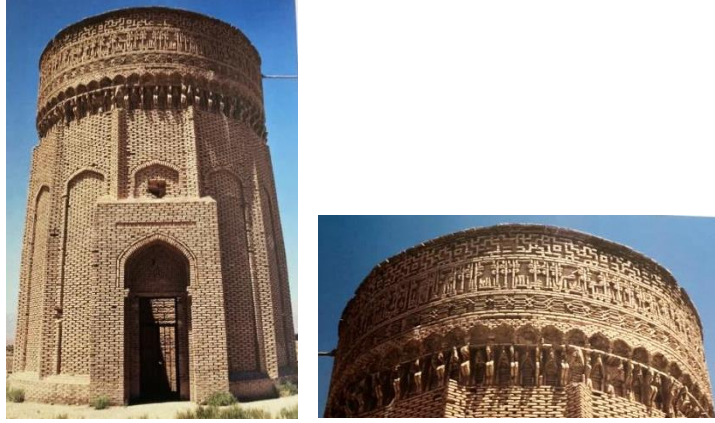
Mimarın ismi İbrahim bin İdris Beyasi'dır (Haji Ghassemi, 1389 hş, C:11, s. 262). Yapının gövdesi üç bölüme ayrılmaktadır. Alt ve üst kısım düz silindirik biçiminde olup orta kısım ise 12 dik kenarlı yivle çevrili silindirik biçimindedir. Bu yapıda da Kümbet-i Kabus yapısında olduğu gibi yivler eşit mesafeler ile yerleştirilmiştir. Yivlerin arasındaki bölümlerin genişliği 1.28 m. olup basık kemerli nişler ile hareketlendirilmiştir (Nejati, 1347 hş, s. 441). Silindirik gövdenin iç ve dış çapı sırayla 6.90 ve 10.10 m. olup, yüksekliği 13 m'ye yakındır (Yousefi, 1396 hş, s. 77). Orta ve üst bölümün birleşmesi iki sıra mukarnas yuvasıyla oluşmuştur. Burada özel yapılmış kıvrımlı tuğlalar mukarnas yuvalarının arasına yerleştirilmiştir. Kulenin en üst bölümünde üç süsleme kuşağı yer almaktadır. Bunlardan en alttaki geometrik süslemelerden oluşmaktadır. Diğer iki kuşak ise kitabe kuşağıdır. Alttaki kufi kitabe yapının yapım tarihi ve metfun olan şahıs ile yapının mimarı hakkında bilgi vermektedir. Üstteki kitabe ise makili hat ile yazılmış ve günümüze kadar okunamamıştır (Resim 12). Giriş, güney cephede çıkıntı yapmış bir dikdörtgen çerçeve içinde yer almaktadır. Araştırmacılara göre bu giriş yapının orijinal girişi değildir ve yapının diğer kısımlarıyla uyum sağlamamaktadır (Resim 11). Kaçar Dönemi'nin ünlü yazarı Seni'ol-Doule (1807- 1858) Metle'ül-Şems kitabında bu yapıyı anlatırken girişin dik kenarlı yivlerin arasındaki nişlerin birinin içerisinde olduğunu söylemektedir (Seni'ol-Doule, 1362 hş, s. 262). Yapının içi silindirik biçimindedir ve herhangi bir süsleme veya mezar sandukasına yer verilmemiştir.

Çizim 5. Mehmandust Kulesi, Plan ve Kesit

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 25.

Resim 11. 12. Mehamdust Kulesi ve Kulenin Üst Bölümünden Detay

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, ss. 263-264.

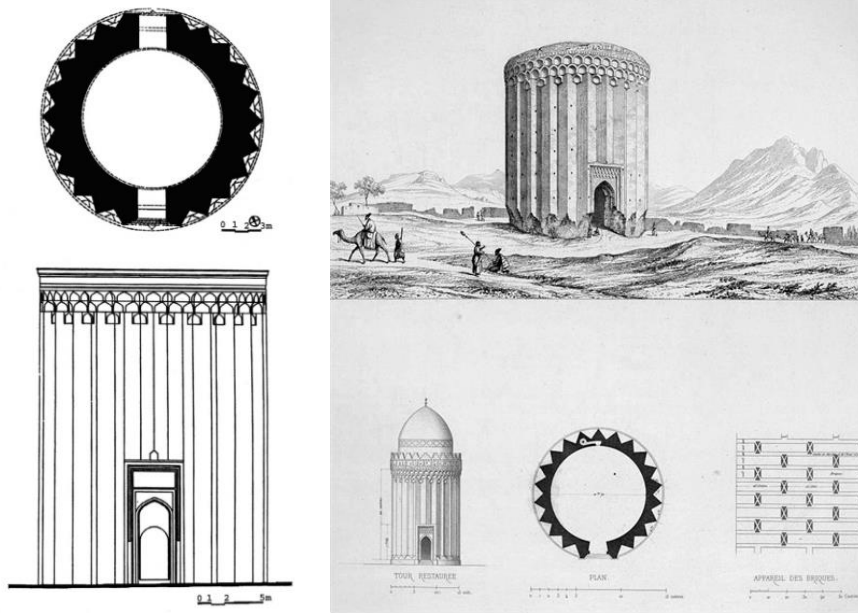
2.3. Tuğrul Kulesi

Dik kenarlı yivli kule-mezar yapılarının 5 tanesi Tahran eyaletinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci başkenti olan Rey şehri ve bu şehre yakın olan Demavent, Savucbulag ve Veramin şehirlerinde yer almaktadır. Rey şehrinde yer alan Sultan Tuğrul'un mezarı olarak bilinen Tuğrul Kulesi bu tarz yapıların en meşhur örneklerindedir (Resim 13). Günümüzde yapı üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Alman arkeolog ve sanat tarihçisi Ernest Emil Herzfeld 1935 tarihli yıllık raporunda 80. sayfada bu yapıyı 1139/40 M. (H. 534) yılına tarihlendirmektedir. Bu tarihin, yapının demir kapısının kalıntıları üzerinde bulunan kufi kitabe olduğunu belirtmiştir. Herzfeld bu kapı parçalarını kendisiyle birlikte Almanya'ya götürmüştür (Wilson, 1369 hş, s. 160). Bu kitabe günümüzde Michigan Üniversitesi'nin Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim 15). Kitabenin metni şöyledir (Khame-Yar, 1395 hş, s. 154):

“Abdulvahab Kazvini bin Fehaver Recep ayında 534 yılında yaptı.”

Çizim 6. Tuğrul Kulesi, Plan ve Güney Cephe

Çizim 7. Tuğrul Kulesi, Pascal Coste, 1867

Kaynak: Çizim 6. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 12, s. 71)

Kaynak: Çizim 7. (Yousefi, 1392 hş, s. 81)

Resim 13. 14. Tuğrul Kulesi

Kaynak: Resim 13. Yazara ait
Kaynak: Resim 14. (“Burc-i Togrol der galib-i tesvir”, 2018)

Resim 15. Mişigan Müzesi’nde Bulunan Tuğrul Kulesine Ait Kufi Kitabe

Kaynak: Khameyar, 1395 hş, s. 155.

Yirmi dört dik kenarlı yivle çevrilmiş silindirik gövdeli yapı 20 m. yüksekliğindedir (Hatam, 1390 hş, s. 127). Yapının iç ve dış çapı sırayla 11 ve 16 m.’dir. 1.40 m. uzunluğunda olan ikizkenar ve dik açılı üçgen flanşlar gövdenin tamamını çevirmiştir ve aralarında mesafe bulunmamaktadır (Mohit Tabatabaei, 1366 hş, s. 28). Yivlerin üst bölümünde üç sıra halinde sadeleşmiş mukarnas yuvaları görülmektedir. Bu mukarnas sıraları Mehmandust Kulesi’nde olduğu gibi dik kenarlı yivli gövde bölümünden üstteki dairevi bölüme geçiş sağlamak için uygulanmıştır. Bu mukarnasların üstünde sade bir korniş yer almaktadır (Çizim 6). Robert Kerporter 1820 yılında yazılmış seyahatnamesinde bu yapıdan bahsederek üst kısmında kufi bir kitabenin mevcut olduğunu anlatmaktadır (Hatam, 1390 hş, s. 127). Günümüzde bu kitabeden hiçbir iz bulunmamaktadır. Yapının örtüsü günümüze kadar gelmemiştir ve üstü açıktır. Kümbetin kuzey ve güney tarafında iki girişi bulunmaktadır. Fransız mimar ve ressam Pascal Coste 1867 tarihli kitabında Tuğrul Kulesi’nin çizim ve planlarını yayınlamıştır. Bu Plana baktığımızda XIX. yüzyıla kadar yapının tek girişinin olduğunu anlamaktayız. Resme bakıldığında bu girişin yapının güney cephesinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Giriş iç içe iki sivri kemer biçimindedir ve dıştan iki çıkıntılı dikdörtgen çerçeve ile çevrilmektedir. Girişin üst kısmında dikdörtgen bir pano içine mukarnas yuvaları yerleştirilmiştir (Çizim 7). Kuzeyde bulunan giriş 1920 M. (H. 1301). Onarımlarında yapıya ilave edildiği düşünülmektedir. Kuzey girişin doğusunda yivlerin birinin üzerinde, girişten daha yüksek seviyede basık kemerli bir açıklık bulunmaktadır ve çatıya çıkan merdivenlere geçişi sağlamaktadır (Resim 14). Burada 60 basamaklı döner merdiven vasıtasıyla yapının çatısına ulaşılmaktadır (Hatam, 1390 hş, s. 127). İç bölüm, üstü açık silindirik biçimindedir ve herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Yapıda cenaze odası bulunmamaktadır. Yapı kerpiç ve tuğladan yapılmıştır.

2.4. Şehzade Hüseyin Kulesi

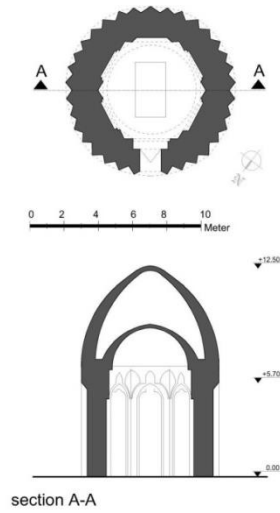
Tarih kitabesi bulunmayan türbe, yapı malzemesi ve planına göre Büyük Selçuklu Dönemi’ne tarihlendirilmektedir (Salimi Moayed, 1380 hş). Şehzade Hüseyin Kümbeti; 34 dik kenarlı yivle çevrili, çift kubbeli silindirik bir yapıdır (Çizim 8). Yivlerin boyutu 0.40x0.50 m’dir (Salimi Moayed, 1380 hş). Yapının gövdesinin yüksekliği 6 m’dir. Türbeye giriş, güney cephede dikdörtgen bir girinti içerisinde yer alan sivri kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Bu açıklığa son zamanlarda ahşap bir kapı yerleştirilmiştir (Resim 16). Gövdenin 3 m. yüksekliğinde, sivri kemerli bir açıklık kubbenin iki cidarı arasına geçişi sağlayan merdivenlere açılmaktadır. İçi altıgen olan yapının her kenarında iç içe iki niş yer almaktadır.

Kubbeye geçişi sağlamak için tromplardan ve aralarındaki sivri kemerli nişlerden yararlanılmıştır. Bu düzenleme; yapının üst kısmını, on altıgene çevirmiştir. Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin yapısı Tuğrul Kulesi'ne benzemekle birlikte kubbeye geçiş noktasında farklılık göstermektedir. Burada kubbe doğrudan ve hiçbir vasıta olmadan gövde üzerine oturmaktadır. Ayrıca Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin dış cephesinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Kubbenin gövdeden daha sonra yapıldığı düşünülmektedir. Günümüze gelen kule-mezar yapılarının örtüsü genelde külâh biçimindedir. Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin örtüsü eğer orijinal ise İran'da bu planda inşa edilen yapıların içinde tek örneği bu yapı oluşturmaktadır.

Yapının altında cenaze odası bulunmaktadır. Cenaze odasının uzunluğu 2.13, genişliği 1.68 ve yüksekliği 1.60 m'dir ve yuvarlak tonozla örtülüdür (Salimi Moayed, 1380 hş). Bu kısmın girişi günümüzde kapalıdır. Yapı tuğla ve alçıdan, bodrum kısmı ise moloz taştan yapılmıştır (Salimi Moayed, 1380 hş).

Çizim 8: Şehzade Hüseyin Kulesi, Plan ve Kesit

Resim 16: Şehzade Hüseyin Kulesi

Kaynak: Çizim 8. (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi, 1380 hş)

Kaynak: Resim 16. Yazara Ait

2.5. Alaeddin Kulesi

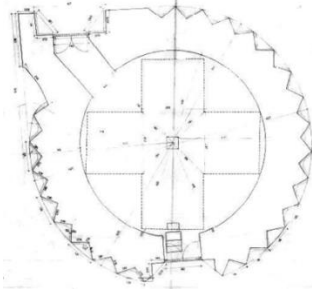
Tahran eyaletinde Veramin şehrinde dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapılarından biri bulunmaktadır. Alaeddin Kulesi üzerindeki kitabeye göre 1277-1289 M. (H. 675-688) yılları arasında Alaeddin Murtaza bin Fehru'l-Doule Hasan Hüseyini Veramini'nin mezarı olarak yapılmıştır. Alaeddin, babası ve oğlu Rey şehrinin hâkimleriydi (Ghuchani, 1367 hş, ss. 59-63):

“Rahman olan Allah'ın adıyla... Onun zikri... Onun emri... İslam... Bunun dışında devlet ve din, İslam'ın ve Müslümanların direği Ala'a, Hz. saf aile, el-Murtada, Büyük Mevla'nın oğlu, devletin ve dinin gururu, Hasan el-Hüseyini el-Veramini, Allah ondan ve atalarının ruhundan razı olsun... Muhammed ve ailesi ile karanlıktaki ışıklar. Altı yüz yetmiş beş yılının Safer ayının dördüncü gününde vefat etmiş ve bu kubbe 688 yılında tamamlanmıştır.”

Yapı plan olarak çift cidarlı kubbe ile örtülü silindirik gövdeden oluşmaktadır. Gövde 32 dik kenarlı yiv ile çevrilmiştir. Üçgen yivlerin kenarlarının uzunluğu aynı olmayıp yivden yive değişmektedir. Bu ebat 70 cm.'den 84 cm'e arasında değişmektedir (Sheibani, 1367 hş, s. 10). Bina tuğladan yapılmış silindirik bir kaide üzerinde yükselmektedir (Çizim 9-10). Yapının yüksekliği yerden kubbe eteğine kadar 15 m'dir ancak dik kenarlı yivler yapıyı daha yüksek göstermektedir (Sheibani, 1367 hş, s. 11). Gövdenin en üst kısmında çiçekli kufi hat ile yazılı bir kitabe kuşağı yivli gövdeyi dolaşmaktadır. Kitabe kuşağı firuze renkli altıgen çinilerden oluşan bir örgü deseniyle ve bunların içinde yer alan alçı süslemelerle bezenmiştir (Resim 19). Kitabenin alt bölümünde kare ve dikdörtgen çinilerden oluşan zincir deseni, gövdeyi dolaşmaktadır. Kitabenin üst bölümünde 6 kollu yıldızlardan oluşan bir ince süsleme kuşağı bulunmaktadır. Yivli gövde ve konik külâhın arasında üçgenlerden oluşan bir geçiş bölümü yerleştirilmiştir. Bunların üstünde yer alan üçgenlerin içi firuze çinilerle oluşturmuş geometrik düğümler Marağa'daki Kümbet-i Kabud (1197 M./ H. 593)

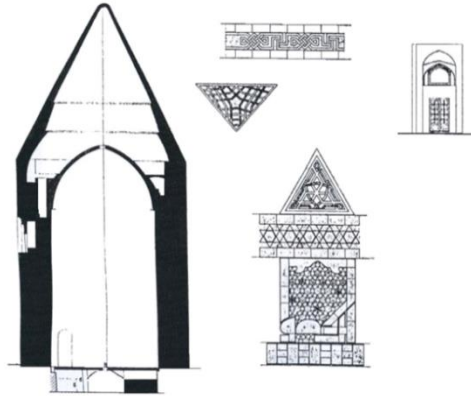
süslemelerini anımsatmaktadır (Çizim 10). Gövdenin tamamı alçı derz tekniği ile yapılmış süslemelerle kaplanmıştır. Yapının kuzey ve güney batı olarak iki girişi vardır. Kuzeydeki giriş küçük bir eyvan biçimindedir ve silindirik gövde ile birleşmiştir (Resim 18). Bu yapıdaki eyvan biçimindeki giriş, kule-mezar yapılarında görülen en eski örneklerden olmaktadır (Sheibani,1367 hş, s. 18). Güney batı giriş dikdörtgen biçimindedir ve dıştan iç içe iki sivri kemerli derin niş ile kuşatılmaktadır (Resim 17). Yapının batı cephesinin üst bölümünde döner merdivenlere geçiş sağlayan bir açıklık yer almaktadır. Bu merdivenler kubbenin iki cidarının arasına çıkmaktadır (Resim 20). Yapının içi sade ve süslemesiz silindirik biçimindedir. Binanın altında artı biçiminde bir mezar odası yer almaktadır (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, s. 170).

Çizim 9: Alaeddin Kulesi, Plan

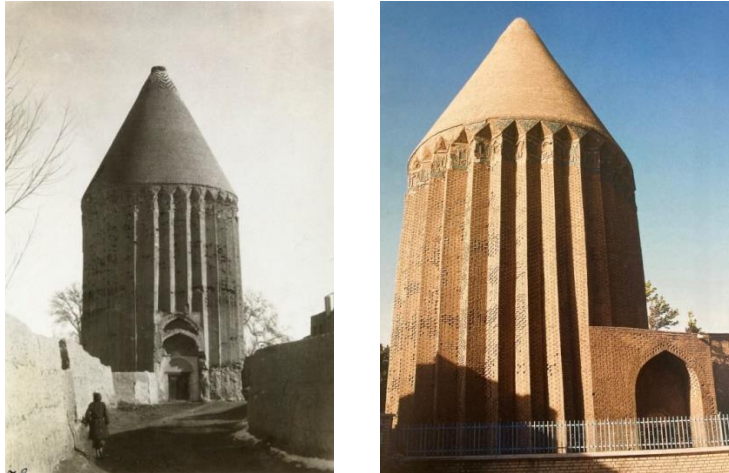
Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı,1365 hş.

Çizim 10. Alaeddin Kulesi, Kesit ve Kubbeye Geçiş Bölümünden Süsleme Detayı

Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı, 1365 hş.

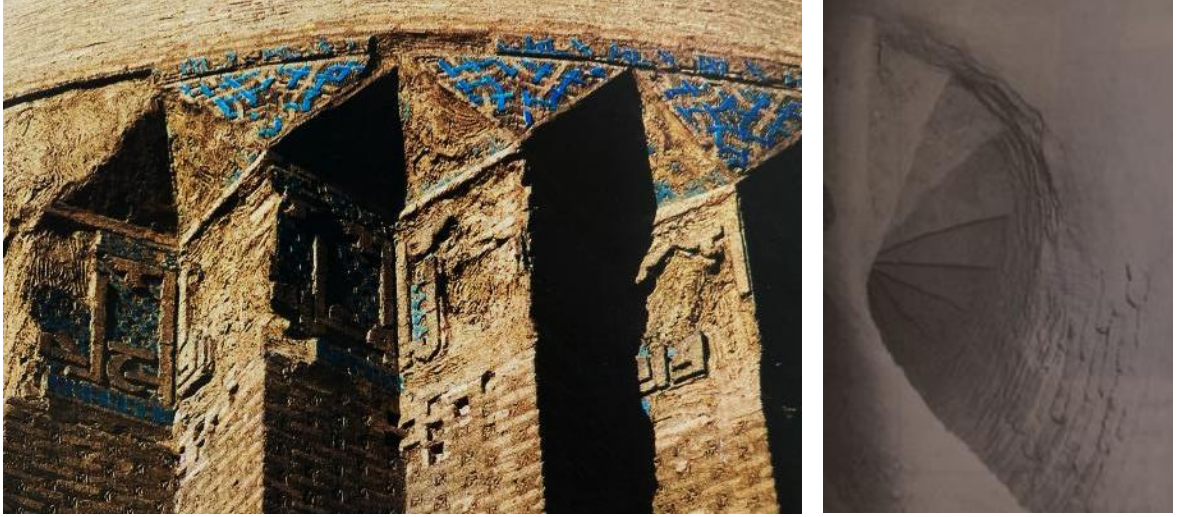
Resim 17. 18. Alaeddin Kulesi, Girişler

Kaynak: Resim 17. ("Burc-i aramgah-i Alaeddin", 2021)

Kaynak: Resim 18. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, s. 171)

Resim 19. 20. Alaeddin Kulesi, Kubbeye Geçiş Bölümü, Çatıya Çıkan Merdivenler

Kaynak: Resim 19. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, s. 171)

Kaynak: Resim 20. (Sheibani, 1367 hş, s. 16)

2.6. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah

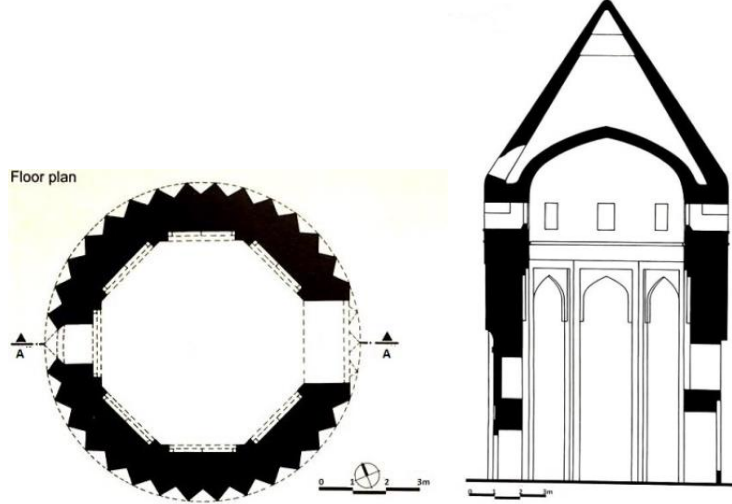
Tahran eyaletinin Demavent şehrinde dik kenarlı yivlerle çevrili iki kule-mezar yapısı yer almaktadır. Bunlardan birisi İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısıdır. Abdullah ve Ubeydullah yapısının üzerinde herhangi bir yapım kitabesi bulunmamaktadır. Yapıda bulunan kitabeler mezar sandukalarının üzerindeki kitabelerden (1481 M./ H. 885 ve 1599 M./ H. 1007) ibarettir. Donald N. Wilber²'e göre bu yapı M. 1301 (H. 700) yılında ve İlhanlı Dönemi'nde yapılmıştır. Wilber'e göre yapının orantıları ve süslemeleri İlhanlı Dönemi yapılarına benzemektedir ve Selçuklu Dönemi'nde yapılma ihtimali çok düşüktür (Wilber, 1365 hş, s. 143). Yapı plan olarak 33 dik kenarlı yivle çevrilmiş silindirik gövdeden oluşmaktadır (Çizim 11) (Resim 21). Güvdenin üst kısmında yivler sivri kemerler vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Kemerlerin içi sırlı tuğlalar ile kaplanmıştır. Kemerlerin alt kısmında firuze renkli sırlı tuğlalardan meydana gelen ve dikey dörtgenlerden oluşan bir süsleme kuşağı yer almaktadır. Sivri kemerlerin üzerinde ince bir süsleme kuşağında bitkisel bezemelere yer verilmiştir. Bu süsleme kuşağı son onarımlarda yapıya ilave edilmiştir ve orijinal değildir (Resim 24). Bu bölümün üzerinde firuze sırlı tuğlalarla kaplı dairevi bir bölüm bulunmaktadır. Yivlerin ve dairevi bölümün yüksekliği sırayla 8.70 ve 1.90 m'dir (Sheibani, 1369 hş, s. 147). Dairevi kısımdaki 8 tane pencere yapının aydınlığını sağlamaktadır. Bu bölümde bulunan 8 tane pencere, XI. yüzyılda yapılmış olan Sengbest Arslan Cazip ve Merv'deki Sultan Sencer Türbesi'ni anımsatmaktadır. Yapı çift cidarlı kubbe ile örtülmektedir. Dış kubbe firuze renkli çiniler ile kaplı konik külâh biçimindedir. Yapının dış örtüsü orijinal değildir ve onarımlar esnasında değişmiştir. Yapıdan günümüze gelen en eski resim James Mororier³'in seyahatnamesindeki resimdir ve 1815 yılında Morier Demavent şehrinde geçerken çekmiştir. Resimde yapı bu tür yapılarda yaygın olduğu gibi konik bir külâh ile örtülmüş ve parlak çinilerle kaplanmıştır (Resim 23) (Sheibani, 1369 hş, s. 151). Yapıda doğu ve batı olmak üzere iki giriş bulunmaktadır. Son zamanlarda yapının doğu kısmına küçük bir mescit ilave edilmiştir ve bu mescit bir koridor vasıtasıyla doğu girişine bağlanmaktadır. Dış cephede gövdenin alt kısmında 3 m. yüksekliğe kadar tuğlaların arasında alçı derz tekniği ile yapılan geometrik süslemeler yer almaktadır (Resim 25).

Kümbetin içi 8gen biçimindedir ve her kenarında yerden kubbenin altına kadar yükselen 0.25 m. derinliğinde birer sivri kemerli niş açılmıştır. Sivri kemerli nişleri dikdörtgen biçiminde sathi nişler kuşatmaktadır. Bunların üst bölümünde üst üste iki kitabe kuşağı yer almaktadır. Kubbeye geçiş bölümü sekizgen biçimindedir ve her kenarında birer pencere yer almaktadır. İç mekânın örtüsü basık sivri kubbe biçimindedir (Resim 22).

² (1907-1997)

³ (1780?-1849)

Çizim 11. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 279.

Resim 21. 22. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah, Yapısının Dış Cephesi ve İç Mekânı

Kaynak: Resim 21. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 279)

Kaynak: Resim 22. (Ghasem Shirazi, 2020)

Resim 23. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah, Eski

Kaynak: Sheibani, 1369 hş, s. 154.

Resim 24. 25. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah Yapısından Detaylar

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 280.

2.7. Kâşane Kulesi

Semnan eyaletinin Bestam şehrinde Kâşane ismiyle tanınan bir kule-mezar yer almaktadır. Kule-mezar yapısı Bestam Camii'nin güney doğusundadır ve camiye bitişik olarak yapılmıştır (Çizim 12). Giriş kapısının etrafında bulunan kitabede Muhammed bin Ahmet Simnani'nin ismi ve Şevval ayı 1301 M. (H.700) tarihi yazılmaktadır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240). Yapının dış cephesini dolaşan kitabede İlhanlı Sultanı Olcayto, 1309 M (H.708) tarihi ve mimarın ismi Muhammed bin Hüseyin bin Ebu-Talib Damgani yazılmaktadır. Kitabede Fetih suresinin 1-7 ayetinden sonra şu ibareler yazılmaktadır (Blair, 1383 hş, ss. 152-153):

“Muhammed ibn el-Hüseyin el-Damghani'nin eseridir, Allah onu, ebeveynlerini ve tüm inananları bağışlasın. Bu mübarek, yüksek, şerefli kubbenin yapılmasını emretti, milletler arasında köle sahibi, vatanın koruyucusu, Allah'ın bendelerinin destekçisi,... , Dünyanın ve dinin kurtuluşu, İslam'ın ve Müslümanların direği, düşmanlık ve isyanı bastıran, âlemlerde Allah'ın gölgesi, Doğu ve Çin topraklarının hâkimi, doğu ve batı kullarının hükümdarıdır. Âlemlerin Rabbinin özel inayetini almış olan Huda-Bende Muhammed bin Han Allah destekçilerinin yanında olsun ve Allah padişahlığını daim etsin. Onu kıskanan ve düşmanı, oğlu Hanlık hanedanının çocuğu, mutlu çocuk, şehit Buqa Shall Sultan Muhammed'in öldürmesi için komplo kurdu. Allah onu bağışlasın, bereketli cennetlerine kavuştursun. Recep ayında 708 yılında, Damganlı Mimar Hüseyin Ebi-Talib oğlu'nun eseridir.”

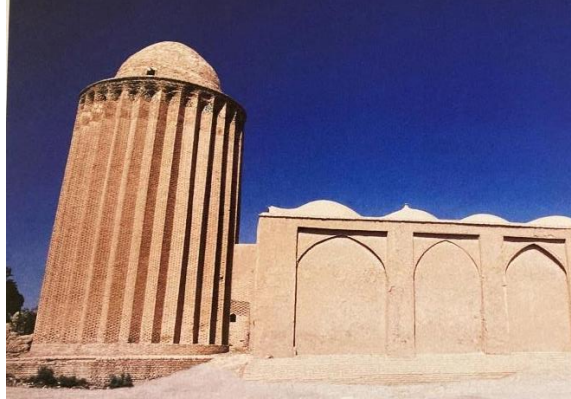
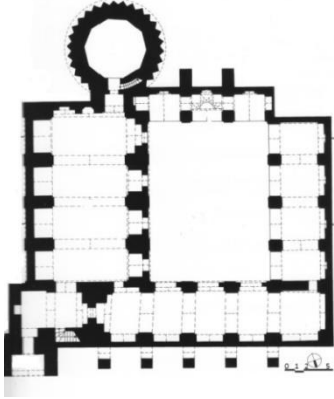
Yapının planı içten ongen, dıştan ise 30 tane prizmatik üçgenle çevrili silindirik gövdeden ibarettir (Resim 26). Gövdenin en üst kısmındaki iki kitabe kuşağı prizmatik üçgenlerin kenarları üzerinde bulunan kare panolara çiçekli örgülü kufi hat ile yazılıdır. Kitabe kuşaklarının üst bölümünde kare biçiminde firuze renkli çini kalıntıları görülmektedir (Resim 29). 90 derece oluşturan yivlerin arasında en üst kısmında mukarnas yuvaları yerleştirilmiştir. Yapının yüksekliği 20 m.'ye yakındır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240). Yapının dış cephesi tuğlaların arasında görülen alçı derz tekniğiyle yapılan süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 30). Kulenin girişini caminin mihrabının yanında bulunan 2x2.20 m. ebadında küçük bir eyvan oluşturmaktadır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240). Eyvan mukarnas kavsaralı olup duvarları alçı süslemelerle kaplanmıştır (Resim 27). Eyvanda kapının etrafını dolaşan kitabede Ayetü'l-Kürsi yazılmaktadır. Diğer iki duvarı dolaşan kitabede ise Peygamber Efendimizden bir hadis⁴ yazılmaktadır (Mokhlesi, 1359 hş, s. 240).

Eyvân bölümünden sonra yapının duvar kalınlığı kadar bir geçiş bölümü bulunmaktadır. Bu mekânın sağ tarafında kulenin üstüne çıkan merdivenlerin girişi yer almaktadır. Yapının içi her kenarı 2 m. uzunluğunda olan 10gen biçimindedir. Duvarlar üzerinde iki sıra halinde sathi nişler açılmıştır. Tabanda bulunan açıklık cenaze odasına geçiş sağlamaktadır. Günümüzde iç mekân yuvarlak kubbe ile örtülüdür (Resim 28). Yapının orijinal örtüsü günümüze kadar gelememiştir ve bu örtü sonradan yapılmıştır.

⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Dünya, evi olmayanın yurdu, parası olmayanın da parasıdır. Sadece akli olmayan kimse bu dünyada para biriktirir ve cahil insan dünyada mutlu olur. Nimetleri geçicidir, mülkü bozulur, yapısı bozulur... ölüm bir zorunluluktur. Ve Cenab-ı Hak, senin yaptıklarından sonra nasıl cahil olur ve senin gözünü kör eder? Ve Resulullah doğru söyledi... İslam'da Cenab-ı Allah'ın ortak koşan bir sünnet... Allah onu bağışlasın... Kim Kuran'ı teharetli okursa... Cenab-ı Allah onu bağışlar, Resulullah doğru söyledi.

Çizim 12. Bestam Camii ve Kaşane Kulesi, Plan

Resim 26: Kâşane Kulesi

Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, ss. 193-194.

Resim 27. 28. Kâşane Kulesinin Giriş Eyvanı ve İç Mekânı

Kaynak: Resim 27. ("Bestam Merkez Camii", 2015)

Kaynak: Resim 28. ("Aşnai ba burc-i Kaşane-i Bestam", 2009)

Resim 29. 30. Kaşane Kulesinin Süslemelerinden Detay

Kaynak: Resim 29. (Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 11, s. 195)

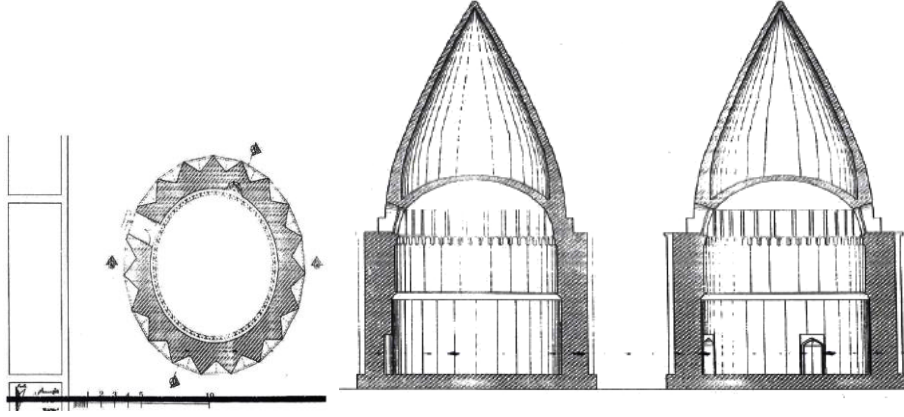
Kaynak: Resim 30. (Ghelichi, 2015)

2.8. İmamzade Ezher

İmamzade Ezher Hemedan eyaletinin Rezen ilçesinde Dergezin köyünde yer almaktadır. Araştırmacılara göre yapı XIV. M. (H. VIII) yüzyılda İlhanlı Dönemi'nde yapılmıştır. Yapının planı dıştan 19 dik kenarlı yivle çevrilmiş bir silindirik gövdeden ibarettir. İkizkenar üçgen yivlerin her kenarı 2.20 m. genişliğindedir. Yivlerin yüksekliği 9.20 m'dir. Yapı 1 m. yüksekliğinde olan taştan yapılmış kaide üzerine oturmaktadır. Gövdenin en üst kısmında yivleri birleştiren sivri kemerler yer almaktadır. Örtü çift cidarlı olup dış örtü konik külah, iç örtü ise yuvarlak kubbeden oluşmaktadır. Konik külahın çapı ise 8.70, yüksekliği ise 12.70 m. olup gövdeden 1.30 m. içe doğru yapılmıştır (Mostafavi, 1395 hş, s. 3). Yapının yüksekliği zeminden konik külahın ucuna kadar 23.90 m'dir. Kubbenin en alt kısmında 3 pencere açıklığı yer almaktadır (Çizim 13). Yapının girişi güney batı cephesinde bulunmaktadır. Giriş sivri kemerli niş

biçimindedir ve 2.20 m. genişlik ve 3.40 m. yüksekliğe sahiptir. Girişin üst kısmında iki sathi niş yer almaktadır (Resim 31). Yapının içi silindirik biçimindedir. İçteki kubbenin çapı 9.4 m'dir ve 1 m. yüksekliğinde yuvarlak kasnak üzerine oturmaktadır. Duvarlar üzerindeki resimler, kasnak altındaki mukarnas yuvaları, mihrap ve kubbenin ortasındaki 10 kollu yıldız deseni Safeviler (1501-1736 M.) ve ondan sonraki dönemlerde yapıya ilave edilmiştir (Resim 32). Yapının altında her kenarı 6.7 m. uzunluğunda kare biçiminde bir cenaze odası bulunmaktadır. Cenaze odasının girişi güney doğu cephede bulunmaktadır. Cenaze odasının ortasında bir paye ve paye ile duvarların arasında 4 kemer yer almaktadır.

Çizim 13. İmamzade Ezher, Plan ve Kesit

Kaynak: Motafavi, 1395 hş.

Resim 31. 32. İmamzade Ezher dış ve iç mekân

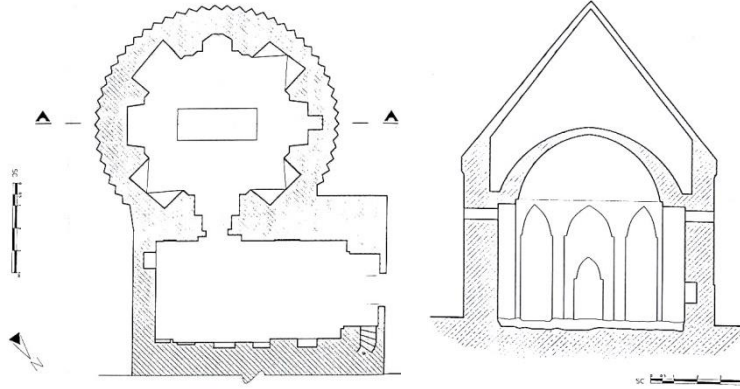
Kaynak: Haji Ghassemi, 1389 hş, C: 13, ss. 174-175.

2.9. Abdullah ve Halilullah İmamzadesi

Demavent şehrinde İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısına yakın mesafede dik kenarlı yivlerle çevrili silindirik gövdeli ikinci bir kule-mezar bulunmaktadır (Resim 33). Bu kule-mezar İmamzade Abdullah (bazı kaynaklarda ise İmamzade Abdullah ve Halilullah) olarak tanınmaktadır. Araştırmacılara göre yapı XIV M. (H. VIII.) yüzyılda yapılmıştır (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı, 1351 hş). Yapı silindirik bir kaide üzerine yükselen 60 dik kenarlı yivle çevrili silindirik gövdeden oluşmaktadır (Aliei vd., 1393 hş, s. 174) (Çizim 14). Bu sayıda yiv İran'daki başka hiçbir kule mezarda görülmemektedir. Yivlerin derinliği diğer benzer yapılara göre çok azdır. Yapının örtüsü çift cidarlıdır; dış örtü konik, iç örtü ise basık kubbe biçimindedir. Yapının yüksekliği 13 m.'ye yakındır. Silindirik gövdeden konik külaha geçiş, mukarnas yuvaları ile sağlanmıştır. Kuzey doğu girişin önüne Kaçarlar Dönemi'nde

(1796-1925 M.) küçük bir mescit ilave edilmiştir ve bu ek yapı kümbetin kuzey cephesindeki 16 yivi içine almıştır (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu, 1351 hş). Yapının içi 6.5x6.5 m. ebadında olup sekizgen biçimindedir. Sekizgenin her kenarına yaklaşık 4 m. yüksekliğinde olan birer derin niş açılmıştır (Aliei vd., 1393 hş, s. 174). Yapının içindeki mezar sandukası Safeviler Dönemi'nde (1501-1736 M.) ilave edilmiştir (İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu, 1351 hş). Gövde üzerindeki 3 tane pencere binanın içini aydınlatmaktadır. Yapının kaide kısmı moloztaş, diğer bölümleri ise tuğladan yapılmıştır.

Çizim 14. İmamzade Abdullah ve Halilullah, Plan ve Kesit

Kaynak: Aliei vd., 1393 hş, s. 175.

Resim 33. İmamzade Abdullah ve Halilullah

Kaynak: "Nigahi be bena-yi tarihi-i İmamzade Abdullah-i ve Halilullah-i Demavand", 2002.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar plan tipinin günümüze kadar gelen en eski tarihli örnekleri İran topraklarında bulunmaktadır. Bu çalışmada İran coğrafyasında bulunan ve XI.-XIV. M. (H. V.-VIII.) yüzyılları arasında yapılan dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezarların zaman içerisindeki gelişimleri ve değişimleri incelenmektedir. Yapıların sadece 4 tanesinin tarih kitabesi günümüze kadar gelmiştir. Diğer yapıların yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak diğer yapılarda yapım tekniği ve kullanılan malzemeye bakarak araştırmacılar tarafından tarihlendirilme işlemi takribi olarak yapılmıştır.

İran'ın kuzey bölgesinde kule-mezar yapılarının genel planı konik külah ile örtülü silindirik gövdeden ibarettir. Ancak XI. M. (H. V.) yüzyıldan sonra artık Azerbaycan bölgesi dışında silindirik gövdeli mezar yapıları karşımıza çıkmamaktadır. Silindirik gövdelerin monotonluğuna son vermek için bu yapılara prizmatik üçgenler eklenerek yıldız biçiminde yapılar ortaya koyulmuştur. Bunun yanı sıra silindirik yivlerle destekli kule-mezar yapıları da görülmektedir. Ancak bu makale de sadece dik kenarlı yivli yapılar incelenmektedir. İran coğrafyasında günümüze kadar gelen 9 dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapısı bulunmaktadır.

Kule-mezar yapılarında dikkati çeken ilk husus bu yapıların yüksekliği ve yükseklik ile çaplarının arasında olan orantıdır. İncelenen 9 yapıya dikkat edilince bu kulelerin yüksekliği ve genişliği arasında olan

orantının zamanla azaldığı görülmektedir. Bir başka deyimle bu yapılar uzun ince görüntülerini kaybederek zamanla kalın ve orta yükseklikte yapılara dönüşmüşlerdir. Bunun en uç örneğini Abdullah ve Halilullah yapısında görmekteyiz. Yapılarda dikkati çeken bir diğer husus ise çap ve yükseklik arasında olan orantı azalınca yivlerin sayısının artmasıdır. Bunun nedeni yivler vasıtasıyla yapıyı daha yüksek göstermek olabilir. İmamzade Abdullah ve Halilullah yapısında 60 prizmatik üçgen silindirik gövdeyi çevirmektedir. İmamzade Ezher yapısında ise yivleri çoğaltmak yerine daha büyük ebatlı ve derin yivlerin uygulanması tercih edilmiştir. İncelenen yapıların yüksekliği, çapı, yükseklik ve çap arasındaki orantı ve yivlerin sayısı Tablo 1’de gösterilmiştir. İncelenen kule-mezar yapılarının bazılarının örtüsü günümüze kadar gelememiştir. Bazı yapılarda ise orijinal örtünün yerine başka bir örtü yapılmıştır. Bu nedenle tabloda zemin üzerine yükselen gövde kısmının yüksekliği göz önüne alınmıştır.

Tablo 1. Kule-Mezar Yapılarının Yükseklik ve Çapı Arasında olan Orantı

Yapının Adı	Tarih	Yükseklik		Çap	Orantı		Yivlerin Sayısı
		Gövde	Toplam				
Kümbet-i Kabus	1006	37	55	17,6	2,1	3,12	10
Mehmandust	1097	13		10,1	1,28		12
Tuğrul	1140	21		16	1,31		24
Şehzade Hüseyin	12.yy	5,70	12,5	8,20	0,69	1,52	34
Alaeddin	1277-1289	15	26,13	12	1,25	2,17	32
Abdullah ve Ubeydullah	1301	12	19	9,6	1,25	1,97	33
Kaşane	1309	15	20	11	1,36	1,81	30
Ezher	14. yy	9,20	23,90	12,8	0,71	1,86	19
Abdullah ve Halilullah	14.yy	6,4	14	10,81	0,59	1,29	60

Tabloya bakıldığında bir istisna görmekteyiz. Bu istisnayı Şehzade Hüseyin Kulesi oluşturmaktadır. Bu yapıdaki yükseklik ve çap arasındaki orantılar, ayrıca yivlerin sayısı XII. yüzyılda yapılan kule-mezarlarından farklıdır fakat XIV. yüzyılda yapılan kule-mezar örnekleriyle yakınlık göstermektedir. Binada herhangi bir kitabe bulunmadığı için yapının tarihlendirme konusu yeni araştırmalar gerektirmektedir.

Kule-mezar yapılarındaki en erken tarihli iki örneği Kümbet-i Kabus ve Mehmandust Kulesi’dir. Kümbet-i Kabus yapısında silindirik gövde üzerinde 10 tane yiv eşit mesafelerle yerleştirilmektedir. Buna benzer bir diğer yapı Mehmandust Kulesi’dir. Mehmandust Kulesi ve Kümbet-i Kabus yapılarının her ikisi de aralarında mesafe olan dik kenarlı yivlerle desteklenmiş olsalar da bunların arasında büyük bir fark vardır. Kümbet-i Kabus yapısında yivler konik külâhın altına kadar devam etmektedir ve kubbeyi taşıma ve yapının statikliğini güçlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca yivlerin kubbenin altına kadar devam etmesi yapının daha yüksek ve ihtişamlı görünmesini sağlamaktadır. Mehmandust Kulesi’nde ise dik kenarlı yivler gövdenin orta bölümünde yer almaktadır ve sadece estetik açıdan önemlidir. Kümbet-i Kabus yapısının dış kısmında bulunan iki kitabe kuşağı dışında başka bir süslemeye yer verilmemiştir. Mehmandust yapısının dış cephesi nişler, korniş kısmı ve kitabe kuşakları vasıtasıyla daha hareketli bir görünüm kazanmaktadır. İki yapı kıyaslandığı zaman Mehmandust Kulesi hem Resget ve Radkan Kuleleri ile hem de Kümbet-i Kabus yapısıyla benzerlik göstermektedir.

İncelediğimiz 9 yapının hepsi yuvarlak bir kaide üzerine yükselmektedir. Bu kaideler çoğunlukla yerin altındadır ve çok az kısmı görülmektedir. Kaideler moloztaş veya tuğladan yapılmıştır. Kule-mezarlarının arasında en yüksek kaide kısmına 15 m. derinlik ile Kümbet-i-Kabus yapısı sahiptir. İncelenen yapıların arasında en belirgin kaide kısmı İmamzade Abdullah ve Halilullah yapısında görülmektedir. Kaide kısmı gövdenin yapısına göre hem biçim hem de malzeme olarak farklılık gösterdiği için yapının belirgin bir bölümü haline gelmektedir. Diğer yapıların kaide kısmı zamanla yer altında kalmıştır ve çok az kısmı görülmektedir. İncelediğimiz kule-mezar yapılarının 5 tanesinde cenaze odası bulunmaktadır. Bunlardan Kümbet-i Kabus yapısında binanın altında bulunan bölümün cenaze odası olup olmadığı kesin değildir. Yapıya uygulanan çok sayıdaki kazı sonucunda bu kısımdan tonoz haricinde günümüze kadar başka bir kalıntı gelmemiştir. Bazı kaynaklarda ise yapının içinde bulunan cam bir tabutta cenazenin tavandan asılı olduğu söylenmektedir. Alaeddin Kulesi’nde cenaze odası artı biçimindedir. Artı biçiminde olan mezar

odaları İran'daki Kümbet-i Müdevver ve Kümbet-i Kabud gibi Büyük Selçuklu Dönemi mezar yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Kule-mezar yapılarında yivlenmiş gövdeden yuvarlak kubbeye geçiş genellikle mukarnas yuvalarına benzer nişlerin uygulanmasıyla sağlanmıştır. Bazı yapılarda ise gövde ve kubbe arasında silindirik bir bölüm bulunmaktadır. Mehmandust, Tuğrul ve Abdullah ve Ubeydullah yapıları buna örnek oluşturmaktadır. Bu yapılarda dik kenarlı yivli gövdeden silindirik bölüme mukarnas yuvaları vasıtasıyla geçiş sağlanmıştır. Ezher ve İmamzade Abdullah ve Halilullah yapılarında yivlerin arasında uygulanan mukarnas yuvaları vasıtasıyla gövdeden kubbeye geçiş sağlanmaktadır.

İncelenen kule-mezar yapılarının ikisinde, Alaeddin ve Kâşane Kuleleri, kubbeye geçiş üçgenlerin uygulanmasıyla sağlanmıştır. Kümbet-i Kabus yapısında yivler külahın altına kadar devam etmektedir, yivlerin arasında en üst bölümde dış bükey formunda bir uygulama görülmektedir. Şehzade Hüseyin Kulesi'nde de dik kenarlı yivler kubbe altına kadar devam etmektedir. Burada yivlerin arasında kademeli olarak içe doğru inen tuğlaların oluşturduğu ters üçgenler yer almaktadır.

Kümbet-i Kabus yapısı hariç incelenen diğer kule-mezar yapıları, çift cidarlı örtü ile kapatılmıştır. Kule-mezar yapılarında dış örtü konik külah, iç örtü ise basık, yuvarlak veya sivri kubbe biçimindedir. Bazı yapıların örtüsü günümüze kadar gelmemiştir ve bazılarının ise örtülerinin orijinal olmadığı bilinmektedir. Yapıların arasında tek farklı dış örtüsüne Şehzade Hüseyin Kulesi'nde rastlanmaktadır. Bu yapının örtüsü yüksek sivri kubbe biçimindedir. Bu örtünün orijinal olmadığı düşünülmektedir. İmamzade Ezher'de dikkati çeken husus konik külahın gövdeden 1.30 m. içerilik yapılmış olmasıdır.

İncelediğimiz kule-mezar yapılarının 4 tanesinde kubbenin iki cidarı arasına geçiş sağlayan merdiven bulunmaktadır. Kule-mezar yapılarında uygulanan merdivenler kubbenin tamir ve tadilatı için kullanılmıştır. Ayrıca kule-mezar yapılarının ilk örnekleri stratejik ve yüksek yerlerde yapılmıştır. Bunun nedeni bu yapıların sadece mezar değil yolculara yol gösterme ve ayrıca anıtsal bir zafer kulesi olarak inşa edilmesidir. Kümbet-i Kabus yapısının bir tepenin üzerinde 55 m. yükseklikte olmasının sebebinin sadece önemli bir hükümdarın mezarı olarak açıklamak mümkün değildir. Yapıda çatıya çıkan merdivenin olmaması, yapının anıtsal ve zafer kulesi olarak yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Tuğrul Kulesi'nin mezar olmakla birlikte yol gösterme amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Bunu yapının yüksekliği ve güzergâh üzerine yapıldığından dolayı anlamaktayız. Bu yapıda döner merdiven çatıya kadar uzanmaktadır.

Kule-mezar yapılarının dış cephelerinde dikkati çeken bir diğer husus yapıların girişleridir. Selçuklu ve İlhanlı türbe yapılarında yaygın olan ihtişamlı giriş cephesi bu yapılarda karşımıza çıkmamaktadır. Yüksek ve ihtişamlı gövdeye yerleşmiş sade ve iddiasız girişler bu yapıların genel özelliğidir. Bunun nedeni gövdenin dik kenarlı yivlerle yeterince hareketlendirilmiş olması ve bu çokgen gövde üzerine ve yivlerin arasına girişin yerleştirilmesinin zor olması olabilir. Kümbet-i Kabus yapısında iki yivin arasındaki mesafede ince ve uzun sivri kemerli nişin içinde sivri kemerli bir giriş yer almaktadır. Mehmandust Kulesi'ndeki giriş orijinal değildir ve orijinal girişin diğer benzer yapılar gibi sade ve süslemesiz olduğu düşünülmektedir. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısının orijinal girişi kuzey cephede bulunan ve prizmatik üçgenlerin birinin genişliğinde olan sade ve sivri kemerli açıklıktan ibarettir. Girişin üst bölümünde dikdörtgen bir pano yer almaktadır ve önceden süsleme içerdiği düşünülmektedir. Şehzade Hüseyin ve İmamzade Ezher yapılarında da benzer bir şekilde küçük, süslemesiz ve mütevazı girişler bulunmaktadır.

İncelenen yapıların arasında iki yapının girişi eyvan biçimindedir. Bunlardan biri Veramin Alaeddin Kulesi, diğeri ise bu yapının yakınında bulunan Bestam Kaşne Kulesi'dir. Alaeddin Kulesi'nin iki girişi vardır. Bunlardan birisi kule-mezar yapılarda yaygın olan sade bir giriş biçimindedir. Ancak diğer giriş eyvan biçiminde olup, kule-mezar yapılarıyla eyvanın birleşmesinin en eski tarihli örneğidir. Eyvanın içinde her hangi bir süslemeye yer verilmemektedir. Kâşane Kulesi'ne gelince bu yapı ve birleştiği cami arasında küçük bir eyvan bulunmaktadır. Mukarnas kavsaralı eyvanın duvarları baştanbaşa alçı süslemelerle kaplıdır.

Erken tarihli kule-mezar yapılarının içleri sade silindirik biçimindedir ve herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Kümbet-i Kabus, Mehmandust ve Tuğrul Kuleleri'nin iç mekânları süslemesiz ve sadedir. Selçuklu Dönemi'nin sonu ve İlhanlı Dönemi'nde yapılan kule-mezarların iç mekânları çoğunlukla çokgen biçimindedir. Şehzade Hüseyin Kümbeti'nin iç kısmı altıgen, İmamzade Abdullah ve Ubeydullah, İmamzade Abdullah ve Halilullah yapıları sekizgen, Kâşane Kulesi ise ongen biçimindedir. Ayrıca bu yapılarda çokgenlerin kenarlarında yüksek nişler açılarak iç mekân daha da hareketlendirilmiştir. Alaeddin Kulesi ve İmamzade Ezher yapılarının içi İlhanlı Dönemi'nde yapılmasına rağmen silindirik ve sadedir. İç mekânı

diğer yapıardan farklı olan önemli bir örnek İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısıdır. Sekizgen iç mekânının en üst bölümünde iki kitabe kuşağı dolaşmaktadır. Bunun üzerine her kenarında birer pencere açıklığı bulunan sekizgen biçiminde kubbeye geçiş bölümü oturmaktadır. Kubbeye geçiş kısmının altını dolaşan kitabe kuşakları ve bu kısımda bulunan sekiz pencere genelde kubbe ile örtülü kare mekânlarda karşımıza çıkmaktadır.

İncelenen kule-mezar yapılarının süslemeleri genelde dış cephede karşımıza çıkmaktadır. Kümbet-i Kabus yapısında tek süsleme üyesi yapıyı dolaşan iki kufi kitabe kuşağıdır. Mehmandust Kulesi'nde gövdenin üst bölümünde yer alan silindirik bölümde mukarnas yuvaları ve onların arasında kullanılan kıvrımlı tuğla uygulaması, geometrik süsleme kuşağı, kufi ve makili kitabe kuşakları yapıyı hareketlendirilmektedir. Dış cepheye rağmen yapının içi tamamen sade ve süslemesizdir. Tuğrul Kulesi'nde de süslemeler sadece dış cephede yer almaktadır. Yapının üst bölümü Mehmandust Kulesi'ne benzemektedir. Bu yapıda üç sıra sade mukarnas yuvalarının üzerinde silindirik bir bölüm yer almaktaydı ve bu bölümde kufi bir kitabenin olduğunu eski resimlerden anlamaktayız. Ayrıca yapının girişinin üzerindeki dikdörtgen panoda mukarnas yuvalarının yer aldığını da eski resimlerden öğrenmekteyiz. Şehzade Hüseyin Kulesi'nin dış cephesi sadece dik kenarlı yivler vasıtasıyla hareketlendirilmiştir.

İlhanlı Dönemi'ne ait olan kule-mezar yapılarında ilk örneklere göre daha çok süslemeye yer verilmektedir. Bu dönemin yapılarında yaygın olan alçı derz tekniği kule-mezar yapılarında da karşımıza çıkmaktadır. Yapılarda kullanılan derzlerdeki süslemeler sade ve basit geometrik motiflerden oluşmaktadır. İmamzade Abdullah ve Ubeydullah yapısında dış cephenin sadece alt kısmında alçı derz tekniği kullanılmıştır. Bunun benzerini Sultaniye Çelebi Oğlu Kümbeti'nde (1332 M/ H. 732) de görmekteyiz. Bu yapıda duvarlar üzerindeki tuğla süslemeler sadece alt kısımda bulunmakta ve aniden yerini sade ve düz tuğla örgüsüne bırakmaktadır. Buna karşın Alaeddin Kulesi'nde dış cephe tamamen bu teknik ile yapılan süslemelerle hareketlendirilmiştir. Bu yapıda gövde üzerinde tuğlaların arasındaki dikey olan derzler alçı ile doldurularak mühür tekniği ile yapılan çarpı desenler ile süslenmiştir. Yapının güney batı cephesindeki giriş bölümünde başka bir teknik kullanılmıştır. Burada tuğlaların yüzeyi tamamen alçı ile kapatılmıştır. Sonra alçıların üzerine tuğla ve derz şeklinde motifler oluşturulmuştur. Derzler kısmında alttaki motifler mühür tekniği ile uygulanmıştır. Bestam Kulesi'nde de Alaeddin Kulesi gibi dış cephe tamamen alçı derz tekniği ile hareketlendirilmiştir.

Çizim 13. Alçı Derz Tekniğinde Kullanılan Motifler

Kaynak: Sheibani, 1367 hş, ss. 22-23.

İncelenen kule-mezar yapılarının arasında alçı süslemeler sadece Kâşane Kulesi'nin giriş eyvanının duvarları üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Duvarları baştanbaşa kaplayan alçı süslemeler arasında geometrik, bitkisel motifler ve yazı bulunmaktadır. Bu alçı süslemeler kule yapısının bitişik olduğu Bestam Cami'nin mihrabı ve duvarları üzerinde bulunan alçı süslemelerinin devamı olmaktadır. Kamalı haç, rumi ve palmetler, bitkisel zemin üzerine yazılan süslü kitabe, düğümlü ve çiçekli kufi yazılar, ajur tekniği ile yapılan küçük geometrik süslemeler Selçuklu Dönemi'nden itibaren özellikle mihraplarda karşımıza çıkmaktadır.

Selçuklu Dönemi kule-mezar yapılarındaki kitabeler dış cephede, yivler ve dış örtü arasında bulunan silindirik biçimindeki geçiş bölümünde yer almaktadır. Alaeddin ve Kâşane Kuleleri'nde kitabe kuşağı ilk örnekler ile farklı olarak yivlerin üzerindeki kare panolar içine yazılmaktadır. Her iki kitabe de kufi hat ile yazılıdır fakat Alaeddin Kulesi'ndeki kufi yazı Kâşane Kulesi'ndeki kufiye göre daha sadedir. Bestam Kulesi'ndeki kitabe iki kuşak halinde olup düğümlü yapraklı ve çiçekli kufi hat ile yazılmaktadır.

İlhanlı Dönemi kule-mezar yapılarını önceki örneklerden ayıran bir başka özellik ise bu yapılarda çininin kullanılmasıdır. Sır altı tekniği ile yapılan firuze renkli çinileri en çok Abdullah ve Ubeydullah yapısında görmekteyiz. Yapıda külâh ve külâhın altındaki silindirik bölüm tamamen firuze renkli sırlı tuğlalar ile kaplanmıştır. Günümüzde yapının bu bölümleri orijinal olmasa da eski resimlerden öğrendiğimiz orijinal haline göre restore edilmiştir. Çini ve tuğlaların yan yana gelmesinden oluşan en güzel geometrik süslemeler Alaeddin Kulesi'nin dış cephesinde karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan araştırmaların sonucunda; dik kenarlı yivlerle çevrili kule-mezar yapılarının İnan coğrafyasında ortaya çıkan bir plan tipi olduğunu, bu yapıların ilk örneklerinin Türkler ile olan komşu bölgelerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Orta Asya'da bu dik kenarlı yivlerin ortaya çıktığı en eski örnekleri minare yapılarında görölmektedir. İnan'da karşımıza çıkan bu yapı tipinin ilk örneklerinde herhangi bir mezar sandukasına rastlanmadığı için bu yapıların anıt kulesi olarak yapıldığı düşünölmektedir. Sonraki örneklerde ise mezar ve kule kavramının bir araya gelmesiyle gösterişli yapılar ortaya çıkmaktadır. Zamanla ve yapıların işlevi değışmekle birlikte, yapıların ebat ve orantılarında da değışimler ortaya çıkmaktadır. Bu plana göre yapılan geç tarihli kule-mezarlar erken tarihli olanlara göre daha kısa ve daha kalın bir görünüme sahiplerdir. Aynı zamanda yapının dışına uygulanan yivlerin sayısı da artmaktadır. Ayrıca geç dönemde yapılan kule-mezar yapıları ilk örneklere göre özellikle iç mekânda daha hareketlidir ve daha çok süsleme içermektedir.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tamamı, beyan edilen tek yazar tarafından yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aliei, M., Neyestani, J., Mousavi Kuhpar, S. M. ve Yousefi Far, Sh. (1393 hş/2014). Comparison between Ilkhanid tomb monuments of Lavāssānāt and Rūdbār-e Ghasrān region and the contemporaneous tombs of Damāvand area on decorative and architectural styles, *Journal of Historical Sociology*, 6(1), 163-192.
- Aslanapa, O. (2011). *Türk sanatı* (11. baskı). Remzi Kitabevi.
- Aşnayı ba burc-i Kaşane-i Bestam. (17 Ekim 2009). *Hamshahri*. <https://www.hamshahrionline.ir/news/92959>
- Bestam Merkez Camii. (26 Mayıs 2015). *Mehr*. <https://tr.mehrnews.com/photo/1855442/Bestam-Merkez-Camii>
- Blair, S. (1383 hş/2004). Ketibeyi burc makbere-i Bestam, (Çev. M. E. Zareii), *Eser*, 25(36-37), 150-174.
- Burc-i aramgah-i Alaeddin. (3 Temmuz 2021). Wikipedia'da https://fa.wikipedia.org/wiki/برج_آرامگاه_علاءالدین
- Burc-i Togrol der galib-i tesvir. (12 Ağustos 2018). *Dana*. <https://www.dana.ir/news/1397253.html/>
- Deveci, A. (2017). Türkmensahara'daki Kabus kulesi, dünyanın en yüksek tuğla kulesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(48), 292-310.
- Ghasem Shirazi (25 Aralık 2020). İmamzade Abdullah ve Ubeydullah; şahkar-i mimari-i dore-yi İslami. *Pinorest*. <https://pinorest.com/mag/imamzadeh-abdollah-obeydollah>
- Ghelichi, M. (25 Mayıs 2015). Jameh Mosque of Bastam. *Mehr*. <https://en.mehrnews.com/photo/107473/Jameh-Mosque-of-Bastam>
- Ghouchani, A. (1367 hş/1988). Berresi-i ketibeyi aramgah-i Alaeddin, *Eser*, 10(15-16), 59-71.
- Haji Ghassemi, K. (1389 hş/2010). *Genname: imamzadeha ve mekabir* (Cilt: 11-12-13). Shahid Beheshti Yayınevi.
- Hatam, G. A. (1390 hş/2011). *Mimari-i İslami-i İran der dori-i Selcugiyani*, Jahad-ı Danişgahi Yayınevi.
- Hillenbrand, R. (1391 hş/2012). Mekabir. M.Y. Kiani (Eds.) içinde, *Mimari-i İran dore-yi İslami*, (1. baskı, ss. 58-79). Semt Yayınları.
- İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı. (1380 hş/2001). *Bog'e-ye imamzade Abdullah*. <https://iranarchpedia.ir/entry/16170>
- İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Bakanlığı. (1365 hş/1987). *Burc meğberi-yi Alaeddin*. <https://iranarchpedia.ir/entry/15426>
- Ka'ba-ye Zartosht. (20 Kasım 2021). Wikipedia'da https://en.wikipedia.org/wiki/Ka%27ba-ye_Zartosht
- Kabus Anıtı. (6 Eylül 2021). Wikipedia'da https://tr.wikipedia.org/wiki/Kabus_An%C4%B1t%C4%B1#/media/Dos.jpg
- Khameyar, A. (1395 hş/2016). Du loh-i aheni-yi ketibe-dar muta'allik be mekabir-i Rey az sade-yi şişom-i hicri. *Peyam-i Baharistan*, 2(28), 152-155.
- Meshkati, N. (1345 hş/1966). Cürcan, Kümbet-i Kabus, *Hüner ve Mardom*, (51), 33-39.
- Mohammadi, M., Mollazadeh, K. ve Faramarzi, S. (1392 hş/2013). Mutali'i-yi sahtar, vijeğiha-yi tekniki ve zeminiha-yi tarihi-i saht-i bina-yi Kümbet-i Kabus. *Pejuhiş-hayi bastani-yi İran*, (5), 141-154.
- Mohit Tabatabaei, A. (1366 hş/1987). Burc-i Tuğrul ya (makbere-yi İbrihim Hevas), *Keyhan-i Ferhengi*, (40), 28-29.

- Mokhlesi, M. A. (1359 hş/1980). Şehr-i Bestam ve mecmu'e-ye tarihi-i an, *Eser*, 1(2-3-4), 209-245.
- Mollazadeh, K. ve Mohammadian Mansoor, S. (1390 hş/2012). Mutali'i ve mu'arrefi-yi şive-yi bedi'i tag-zeni dore-yi Mad der tappe Nuşican-i Melayir, *Mutali'at-i Bastan-Şinasi*, 3(2), 119-138.
- Mostafavi, A. (1395 hş/2016). Sebk-şinasi-i kalbodi ve berresi-i arayeha-yi tezyini-yi bina-yi İmamzade Ezher-i Rezen, Evvelin Konferans-i Beynolmelali-yi Honar, Mimari ve Karbordha, Tahran, İran. <https://www.researchgate.net/publication/325295935>
- Mostafavi, M. T. (1347 hş/1968). Burc-i Mihman-Dust, *Yağma*, (244), 571-572.
- Nigahi be bena-yi tarihi-i İmamzade Abdullah-i ve Halilullah-i Demavand. (17 Ağustos 2002). *İsna*. <https://www.isna.ir/news/8105-05730/>
- Pirnia, M. K. (1378 hş/1999). *Mimari-ı İrani* (3. Baskı), Soroush-i Danish Yayınevi.
- Salimi Moayed, S. (1380 hş/2001). *Burc-i aramgahi-yi Şehzade Hüseyin*. <https://iranarchpedia.ir/entry/19077>
- Sani'ol-Dole, M. H. (1362 hş/1983). *Metle'ül-Şems*, Pishgam Yayınevi.
- Seng-nevişte-yi Paykuli. (27 Kasım 2021). *Encümen-i Kherad*. <https://kherada.com/DMan.aspx?Id=553>
- Sheibani, Z. (1367 hş/1988). Berresi ve tehgigi piramun-i burc-i Alae'd-Dole (Alaeddin), *Eser*, 10(15-16), 6-58.
- Sheibani, Z. (1369 hş/2000). Terh-i bazpirai-i kümbet-i İmamzade Abdullah ve Ubeydullah-i Demavend, *Eser*, 11(18-19), 128-158.
- Wilber, D. N. (1365 hş/ 1986). *Mimari-i İslami-i İran der doreye İlhaniyan* (2. baskı). (Çev: A. Faryar), İntişarat-i İlmi ve Ferhengi Yayınevi.
- Wilson, J. C. (1396 hş/2017). *Tarih-i sanayi-i İran*, (Çev: A. Faryar), İntişarat-i Ferhengsara Yayınevi.
- Yousefi, N. (1392 hş/2013). Pejuheşi piramun-i burc-i mensub be Tuğrul der Rey, *Suffe*, 23(3), 77-102.
- Yousefi, N. (1396 hş/2017). Berresi ve tahlil-i burc-i Mehmandust-i Damgan, *Eser*, 38(79), 75-88.